

УДК У 29.6 (477)»XVII–XVIII»
*Геннадій Боряк, Віктор Бузало,
Марія Дмитрієнко, Ніна Ковтанюк,
Володимир Репринцев*

КЛЕЙНОД ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ

Відомі українські вчені вперше у вітчизняній історіографії дослідили унікальну пам'ятку історії та культури – клейнод гетьмана І.Мазепи, з яким пов'язано цілий ряд визначних подій нашої історії. Клейнод віднесено до видатних клейнодів національної спадщини часу Гетьманщини.

Мабуть багато хто з глядачів, погляди яких 23 січня 2005 р. були прикуті до телеекрану, ловлячи кожну мить прямої трансляції церемонії приведення до присяги – інавгурації новообраного Президента України В.А.Ющенка у Верховній Раді України, звернули увагу на один епізод. Перед початком урочистої церемонії інавгурації глава держави надзвичайно пильно, з повагою і цікавістю оглядав експозицію унікальних реліквій української козацької державності – клейнодів про уславленого гетьмана Богдана Хмельницького. Разом з булавою та прапором у спеціально оформленій вітрині увагу Президента України привернув один з невеликих експонатів. «А це що?» – поцікавився Віктор Андрійович. На запитання ніхто із супроводжуючих главу держави осіб конкретної відповіді не дав. Коментарі з приводу наявності цієї реліквії не прозвучали і за кадром телерепортажу.

Тим часом, вперше за тринадцять років свого перебування в Україні, для широкого ознайомлення громадськості було експоновано історичний раритет – клейнод гетьмана Івана Мазепи*, якому належить особливе місце серед реліквій української державності.

Це один з тих не багатьох атрибутів Голови Української Народної Республіки, який дійшов до нашого часу і як символ спадковості державотворчих устремлінь був переданий прези-

дентові і урядові незалежної України під час складання повноважень Державного центру УНР у екзилі 24 серпня 1992 р.

В історії знаків влади поєднано випадковість і закономірну прагматичність його використання. 1936 р. професор Варшавського університету, посол УНР у Варшаві і міністр культури уряду УНР у екзилі Роман Степанович Смаль-Стоцький (1859 – 1938) за власні кошти придбав випадково у одного знаного колекціонера мощехранительницю. За переказами, що не раз зустрічалися у спогадах діячів визвольного руху впродовж тривалого часу, належала ця річ Івану Степановичу Мазепі – гетьману Лівобережної України, князю Священної Римської імперії, кавалеру найвищої нагороди Російської імперії – ордену Андрія Первозванного і польського ордену Білого Орла. Цей мощовик Р.Смаль-Стоцький передав від себе як дарунок уряду УНР. За кошти уряду і на пожертви «українського громадянства на рідній землі і в розсіянні сущого» варшавські ювеліри виготовили оздоблення до ладанки – срібний ланцюг – колар з 20-а медальйонами. На центральному медальйоні, до нього кріпилася мощехранительниця, на срібному полі рельєфно виділялися дві загадкові літери «СП».

Постанова екзильного уряду УНР від 14 жовтня 1937 р., підписана Головою Ради Міністрів УНР В'ячеславом Прокоповичем, *«щасливо до наших часів збережений клейнод Гетьмана Івана Мазепи»* визнала *«видимим знаком гідності кожночасного Голови нашої Держави»* ¹(УНР. – Авт.).

Випадкова знахідка якнайкраще прийшлася до двох подій в історії українського політикума, які активно розкручувалися на еміграції. Перша – це 300-річчя з дня народження гетьмана Івана Мазепи, а друга – 10-і роковини від дня загибелі Голови Директорії УНР Симона Петлюри. На українській еміграції ці два прізвища йшли поруч як символи боротьби за утвердження самостійної Української держави. У зазначеній вище постанові уряду УНР наголошувалося «що тепер, коли грядуть великі події, в яких задзвенить і зброя українська, клейнод Мазепи на грудях Головного Отамана має повсякчас нагадувати україн-

цям про заповіт Мазепи і Петлюри, має наявно зв'язувати третю Українську державність з Княжою і Козацькою, має кликати сучасну українську еміграцію до сповнення національного обов'язку і має сприяти гуртуванню всіх живих сил народних під державним Українським Проводом»².

Про функціонування клейноду Івана Мазепи збереглися небагаті відомості. Вони свідчать про те, що, незважаючи на високий статус цієї своєрідної відзнаки, на рівні уряду УНР в ескизі так і не було створено її офіційної «легенди», не надано належного наукового, документального забезпечення та правового визначення меж функціонування. Здавалося, що клейнод «загубився» на світових просторах розсіяння української діаспори. На що й скаржився Р.Смаль-Стоцький у часописі «Свобода» у грудні 1951 р.: «Мало хто з сучасних уенерівців чував про цю власність української нації... І так цей унікат, символ мазепинства, марнується...» Кость Панківський (Голова Уряду УНР у 1945 – 1948 рр.) у спогадах зазначав наступне. «В грудні 1945 р. ми з проф. См.-Стоцьким разом були членами уряду Української Народної Республіки. В заступстві хворого проф. Андрія Яковлева я виконував тоді обов'язки голови уряду, власністю якого був клейнод-моцехранительниця... Клейнод зберігався, згідно з законом, в руках президента Андрія Лівичького в Варшаві. Коли, під час німецької окупації, щораз частіші відвідування помешкання президента членами гестапо робили становище загрозливим, клейнод було передано в безпечніше місце, а саме проф. Р.См.-Стоцькому, який тоді перебував у Празі. Професор охороняв його аж до закінчення війни і вивіз до Німеччини та восени 1945 р. передав у місті Офенбах, де в тому часі перебував през. А.Лівичький, в руки законного хранителя.

Серед членів уряду і громадянства виринула тоді думка, щоб щасливе збереження і поворот клейноду святочно вшанувати. Тодішній державний секретар Віктор Соловій зложив проект постанови уряду, який по сьогодні зберігається у мене. В проекті пишеться: «Уряд просить Преосв. Владику Мстислава** від-

правити в день Св. Апостола Первозванного 13 грудня 1945 р. Службу Божу за Україну, пом'янути її Великого Гетьмана та Благочестивого Строїтеля і Добродія Святих Церков Божіих, Івана Мазепу, та посвятити цей Його віднайдений дорогоцінний клейнод. Нехай Дух Великого Гетьмана-Страдника через цей Клейнод зійде на весь Український Нарід, нехай з'єднає його в непоборну Родину, оживлену братньою любов'ю, незламною волею і лицарською відвагою та вірністю. Нехай в наші страдницькі дні підкріпить на чужині Голову Держави нашої та нехай сам Господь Милостивий за молитви наші поблагословить Його і pomoже Йому переможно довести нас в Україну, щоб там в Золотоверхому Києві в Святий Софії вільними устами і чистим серцем подякували ми Владиці Владик і Судії всіх Народів Творцеві Нашому».

Я належав до числа тих, що були за відкладення святкування до кращих часів, тому, що не налагоджена повоєнна комунікація виключала приїзд широких кіл громадянства, а умови життя в Офенбаху не давали можливості достойного проведення постанови. Наша думка перемогла, і святкування обмежено до відслуження благодарственної Служби Божої.»³

Інше свідчення дещо уточнює факт знахідки клейноду. Зокрема, у виданні «Микола Плав'юк: Україна – життя моє» (У 3-х т.–К., 2002) говориться про те, що професор Р.Смаль-Стоцький виявив мазепинський клейнод зі щирого золота у Брюсселі, куди він якимось чином потрапив, вочевидь, з українського храму, розгромленого більшовиками. Після Другої світової війни клейнод зберігався у Патріарха Мстислава у місті Бавнд Бруці (США, штат Нью-Джерсі), і, за традиціями минулого та подібно до того, як римські папи коронували королів, Патріарх Мстислав декорував нею президентів Української Народної Республіки при відкритті кожної сесії Української Національної Ради⁴. Так було і під час проведення Надзвичайної сесії Української Національної Ради 10-го скликання 14 березня 1992 р., коли в останній раз клейнод Івана Мазепи офіційно було покладено на груди президен-

та УНР в екзилі Миколи Плав'юка⁵ Патріархом Мстиславом. Сесія ухвалила історичне рішення про передачу повноважень Державного Центру УНР у екзилі Державній владі в Києві та про припинення діяльності ДЦ УНР в екзилі.

Щоправда, передача повноважень президента УНР в екзилі першому всенародному обраному президентові незалежної України Л.М.Кравчуку планувалася ще 22 січня 1992 р., на відзначення 74-х роковин проголошення Четвертого Універсалу Центральної ради, за яким Україна була визнана самостійною державою. Однак, після консультацій з правниками та державним керівництвом України було вирішено цю справу владнати за усіма конституційними нормами і офіційну церемонію передачі повноважень Державного центру УНР в екзилі Президента України здійснити 24 серпня 1992 р.

На підставі документальних фотографій нами встановлено, що востаннє клейнод гетьмана Мазепи на грудях президента УНР в екзилі Миколи Плав'юка було використано під час урочистого складення повноважень Державного Центру УНР в екзилі президентові і урядові незалежної Української держави 24 серпня 1992 р. в Маріїнському палаці. У цей день Президент України Л.Кравчук прийняв у повному складі делегацію з сорока осіб ДЦ УНР у Маріїнському палаці⁶. Під склепінням Білої зали палацу в урочистій обстановці Президентові України Л.Кравчуку і Прем'єр-міністрові України В.Фокіну передано Прапор ДЦ УНР, державну печатку, книжки та інші пам'ятні речі, які супроводжували функціонування уряду на закордоні.

Клейнод гетьмана Івана Мазепи М.Плав'юк зняв зі своїх грудей і передавав Патріарху Київському і Всієї України Мстиславу, який, у свою чергу, у супроводі священників, вручив його до рук Голови Верховної Ради України І.Плющу. Висока місія передачі знаку гідності голови української держави була доручена одному з найстаріших членів делегації УНР не випадково. За висловом давньогрецьких філософів, неможливо двічі увійти в одну й ту саму річку. Однак, істо-

рія української державності, попри усю неймовірність парадоксів філософії, інколи доводить зворотне. Патріархові Мстиславу, можливо єдиному через оберти історичного кола і часу, таки вдалося двічі увійти під шати Маріїнського палацу. У перший раз у ранзі сотника кавалерійського полку 3-ї Залізної дивізії Армії УНР, племінника і виконуючого особливі доручення С.Петлюри, а другий – у ранзі авторитетного громадського і релігійного діяча української діаспори. Між відлунням цих кроків пролягло аж 74-и роки. Шлях, який для життя людини, не говорячи про долю держави, у сучасному спресованому часовому вимірі розвитку планети, звучить як ціла епоха.

Голова Верховної Ради України Іван Плющ прийняв клейнод з рук Мстислава з деякою розгубленістю і, ретельно підбираючи слова у відповідь на благословіння і щирі побажання успіху, промовив: «Уряд України виражає волю народу, і тому я за дорученням Президії Верховної Ради приймаю відзнаки як *народ України* (курсив. – *Авт.*). Але кожна відзнака має свого господаря. Відзнака Мазепинська повинна сьогодні належати Главі нашої Незалежної Самостійної Держави – Президентові України Леоніду Кравчуку. Від імені Верховної Ради вручаю цю відзнаку нашому Президентові і разом з нею бажаю всіляких успіхів, щоб Україна міцніла, щоб Україна мужніла, щоб Україна багатшала».⁷

З цими словами І.Плющ поклав на плечі Президента України Л.Кравчука клейнод гетьмана Івана Мазепи. Виголошуючи промову з нагоди складання повноважень ДЦ УНР, Леонід Макарович не обійшов увагою клейнодів, існування яких для тогочасного керівництва України виявилось інтригуючою несподіванкою. «Відзнака гетьмана Мазепи, – сказав Л.Кравчук, – то особлива відзнака. І, мабуть, Верховна Рада, має прийняти спеціальну ухвалу про статус цієї дорогої серцю кожного реліквії. Підтвердивши тим самим нашу вірність історії України, вірність шляху, пройденому великими попередниками!»⁸.

Верховина Рада України так і не спромоглася прийняти

«спеціальну ухвалу» і клейноду судилася доля зберігатися без освячення законом. В «робочому порядку» його передали з кабінету Л.Кравчука до Орденської комори Адміністрації Президента України на початку липня 1994 р. Знаючи про наявність «дорогої серцю кожного реліквії», Відділ державних нагород запропонував використати клейнод гетьмана І.Мазепи під час інавгурації Президента України Л.Кучми 19 липня 1994 р. Але ця пропозиція була відхилена, можливо... через загадкові літери на ньому – «ΣΠ», які ніхто не спромігся тоді ідентифікувати.

Вдруге про можливе використання клейноду І.Мазепи Управління державних нагород та геральдики Адміністрації Президента України нагадало законодавчому органу через десять років. 14 січня 2005 р. було направлено до Верховної Ради України відповідного листа. У ньому йшлося про доцільність використання клейноду під час інавгурації 23 січня новообраного Президента України В.А.Ющенко разом з іншими реліквіями – булавою і прапором гетьмана Богдана Хмельницького. Завдяки наполегливості українських вчених, народних депутатів та дипломатів ці реліквії уславлено гетьмана були надані Україні на час інавгурації Президента України Національним музеєм військової історії Швеції (м. Стокгольм) та Музеєм історії Війська Польського (м. Варшава). У доповідній записці Управління державних нагород та геральдики наголошувалося на тому, що залучення до церемонії інавгурації у якості історичних раритетів також і клейноду І.Мазепи підкреслило б спадкоємність і неперервність розвитку української державності за часів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Української Народної Республіки та сучасної незалежної Української держави.

Пропозиція «чиновників» виявилася слушною і, зрештою, вперше на церемонії інавгурації глави Української держави клейнод був використаний як історичний експонат-раритет української державності, навіть незважаючи на загадкові літери «ΣΠ», над яким ще досі «ворожать» історики.

Історія не донесла писемних документальних свідчень про те, що мощехранительниця належала саме Івану Мазепі. Встановити її персональну належність виявилось практично неможливо.

Власну версію про походження медальйону-мощовика навів Р.С.Смаль-Стоцький у тижневику «Тризуб» за 17 жовтня 1937 р. (Ч. 40–41.– С. 5-7). «Нагрудник цей подарував гетьман (Іван Мазепа. – *Авт.*) наступникові своєму Орликові, а родина Орликів в тяжкій скруті продала цей клейнод, мабуть, у Кракові, де й закупив його один з колекціонерів з України. В родині цього колекціонера переховувалася ця мазепинська пам'ятка, як дорогоцінний спогад». Р.Смаль-Стоцькому належать і перші міркування щодо встановлення дати і місця виготовлення клейноду. «Виринає питання, якої роботи ця пам'ятка? Чи це праця золотарства київського чи чужого, може венеціанського, а може це діло вірмено-львівських майстрів при дворі Мазепи? Не беруся тут судити. Хай наші знавці історії золотарського мистецтва скажуть тут своє слово. В кожному разі мощехранительниця – це розкішна пам'ятка старого золотарства. Вона проречисто вказує на високий рівень золотарського мистецтва при гетьманському дворі, вона є прегарною ілюстрацією-мініатюрою доби українського бароко, в осередку якої стоїть Мазепа. Нам, еміграції, ця реліквія дорога не так своєю мистецькою красою, як тим, що вона зв'язана з пам'яттю і чином Івана Мазепи»⁹.

Обґрунтування Р.Смаль-Стоцького щодо автентичності клейноду видається досить непереконаливим. З наведеної цитати, на наш погляд, проглядає бажання за браком достовірних джерел, документів та інформації бодай когось, почутої з вуст мазепинського оточення, будь-що довести оригінальність випадкової знахідки і закласти думку про непересічну не тільки історичну, а й політичну цінність реліквії.

Для здійснення мистецтвознавчої експертизи клейноду Івана Мазепи представники секретаріату Президента України звернулися до фахівців Національного музею Історії України. На

підставі проведення фахівцями ретельної експертизи встановлено, що медальйон-мощовик виготовлено у Центрально-Східній Європі на початку XVIII ст. У листі – відповіді від 11 лютого 2005 р. ретельно описано клейнод. Матеріали і техніка – золото, лиття, гравірування із застосуванням виїмчастої емалі. Розмір мощовика – 54x43 мм, товщина – 17 мм. Він має восьмикутну форму, складається з двох коробчастих частин, які поєднуються за допомогою гачка і отвору вгорі та гвинта внизу. По периметру лицьової і зворотної площин мощовик прикрашено рамкою з рослинним орнаментом, заповненим чорною емаллю.

На лицьовому боці мощовика розміщено зображення хреста з Розп'яттям за латинською традицією. Про це свідчать натуралістичність зображення, його іконографія та літери над головою Христа «I.N.R.I.» (ІСУС ІЗ НАЗАРЕТА ЦАР ІУДЕЙСЬКИЙ). Поле навколо Розп'яття заповнено емалевими паростками виноградної лози з гронами червоного кольору та листя аканту.

На зворотному боці мощовика на золотому тлі, декорованому стилізованим зображенням незабудок та паростками виноградної лози з гронами, зображені знаряддя страждань Христа. В нижній частині – в центрі розміщено герб Івана Мазепи, над яким вгорі розташовано літери «ІМ» та «Г» внизу (Іван Мазепа – гетьман).

Відсутність повної абрєвіатури гетьманського титулу породило певний сумнів щодо належності мощовика гетьману Івану Мазепі, чи то виготовлення його на замовлення гетьманського двору. Збережені до нашого часу тогочасні пам'ятки, пов'язані з іменем І.Мазепи, здебільшого демонструють поєднання ініціалів гетьмана з абрєвіатурою гетьманського титулу. Зокрема, поєднання герба І.Мазепи з абрєвіатурою гетьманського титулу присутнє на прапорі Богдана Хмельницького, який зберігається у Національному музеї військової історії Швеції¹⁰. Ще одна цікава річ, про яку необхідно згадати: під час реставрації рами окладу Богородичної ікони з колекції Музею історичних коштовностей України під

овальною пластиною із зображенням двоголового орла несподівано було виявлено унікальну реліквію – прекрасно збережений герб Івана Мазепи, а навколо нього розміщені літери «І.М.Г.В.Е.Ц.П.В.З.» – «Іван Мазепа Гетьман Війська Его Царської Пресвітлої Величності Запорозького».

Після проголошення анафеми гетьману та його сподвижникам за «зраду», гетьманський герб було наглухо закрито пластиною. Ось тому він дійшов до нашого часу у чудово збереженому стані. Повну абрєвіатуру гетьманського титулу І.Мазепи знаходимо на його портреті з колекції Національного музею історії України. І хоча сам портрет виконано на початку ХІХ ст., фахівцями встановлено, що він є копією прижиттєвої парсуни гетьмана.

Але скорочену абрєвіатуру гетьманського титулу І.Мазепи після настирливих пошуків все ж вдалося розшукати, що й наштовхнуло дослідників на можливість датування мощовика початком ХVІІІ ст. За часи гетьманства І.Мазепи були дуже поширені папірні, що належали катедрям та монастирям, на яких виробляли папір високої якості. Саме на водяному знаку з паперу, що походив з виробництва, яке заклав Іван Мазепа у Чернігові, і було виявлено зображення герба гетьмана і напис «ІОАНЪ Мазепа Гетманъ»¹¹.

Якщо датування часу появи мощовика відноситься до початку ХVІІІ ст., то його особисту належність Івану Мазепі встановити остаточно неможливо. Вірогідною є версія, що мощовик був виготовлений вже після смерті І.Мазепи 22 листопада 1709 р. у Бендерах з метою увічнення пам'яті гетьмана і зберігався у соратників Мазепи або його близьких родичів.

Мощовик кріпиться до ланцюга, який складається з 20-и овальних пластин-медальйонів, виготовлених зі срібла 800-ї проби. З них 19-ть медальйонів ажурних, поєднаних кільцями з прорізними зображеннями, 10-ть медальйонів мають зображення позолоченого тризуба у срібному обрамуванні, а 9-ть – перехрещених срібних мечів у позолоченому окутті. На 20-му центральному медальйоні, до якого власне і кріпиться

ся мощовик, зображено позолочені літери «ΣΠ» на срібному тлі, обрамленому позолоченою пружкою. Ці загадкові літери «ΣΠ» є ніщо інше, як вензель... Симона Петлюри (!). У грецькому алфавіті буква «Σ» має назву «сигма» і тотожна вимові літери «С» українського алфавіту. Можливо, це було головною причиною того, що через стереотипи сприйняття постає С.Петлюри в українському національному русі і сам президент, і його оточення не наважилися використати клейнод гетьмана Івана Мазепи під час інавгураційних церемоній у 1996 і 1999 рр.?!?

На зворотному боці центрального медальйона – гравірований напис у п'ять рядків: «КЛЕЙНОД ЦЕЙ/ ДАР УРЯДОВІ УНР/ МІНІСТРА КУЛЬТУРИ /РОМАНА СМАЛЬ/ СТОЦЬКОГО». У верхній частині медальйона розміщено 2 клейма: одне у формі чоловічої голови в шоломі, повернутої праворуч, з літерою «W» та цифрою «3», що означає 800-у пробу срібла та вказує на місце виготовлення – Варшава. Зазначене клеймо перебувало у вжитку з 1931 р. Можна припустити, що виготовлення ланцюга здійснювалося у 1936 р. на той же самій приватній варшавській фірмі «Й.Квекзілбер», де і перші знаки ордена Симона Петлюри¹².

На зворотному боці 19-и медальйонів у верхньому півколі розміщено напис: « РОКУ БОЖОГО 1937 14 ЖОВТНЯ ЦЕЙ ЩАСЛИВО ДО НАШИХ ЧАСІВ ЗБЕРЕЖЕНИЙ КЛЕЙНОД БЛ. П. ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ ВИЗНАНО УНІВЕРСАЛОМ УРЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ З 14 ЖОВТНЯ 1937 РОКУ ЗА ВИДИМИЙ ЗНАК ГІДНОСТІ ГОЛОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»; у нижньому півколі напис : «ЛАНЦЮГ ДО КЛЕЙНОДУ СПОРУДЖЕНО ЗАХОДАМИ Й КОШТАМИ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНСТВА НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ І В РОЗСІЯННІ СУЩОГО».

Здавалося б, на цьому в даній розвідці можна поставити крапку. Завдяки старанням політиків клейнод повернувся в Україну. Завдяки пошуку науковців вдалося встановити автен-

тичність походження і датувати час його виготовлення початком XVIII ст., а також пролити світло на перебіг долі клейноду Івана Мазепи на теренах української діаспори і в незалежній Українській державі.

І все ж залишається ще одна думка, що не дає спокою. Не місце клейноду у закритих для широкої громадськості оберегах Орденської комори високої державної установи. Непересічна історична цінність клейноду І.Мазепи як функціонуючого атрибуту української державності часів Української Народної Республіки в екзилі, мала б зайняти чільне місце в експозиції Національного музею історії України і приєднатися до інших високоцінних державних реліквій, що 1992 р. були передані представниками влади «екзильної держави» представникам влади незалежної України, що постала на споконвічних теренах народу України. А зазираючи далі, за обрій виднокраю, бачимо в експозиції головного історичного музею України ретельно зібрану добірку речей наших уславлених гетьманів, символів влади – булав і прапорів, литавр, полковницьких перначів, знамен полків і сотень українського козачого війська, печаток з гербами, що розкидані по світах за часи буремних століть безжальними винищувальними війнами.

Хіба то слава і честь для музеїв світу зберігати те, що тобі не належить за історичним правом? А це – вже інша історія.

***Мазепа Іван Степанович** (20.III.1639 – 22.IX.1709) – видатний український державний та політичний діяч, гетьман України у 1687–1709. Народився в с. Мазепинці (тепер – Білоцерківського р-ну Київської обл.), з 1574 р. – родовій маєтності українських православних шляхтичів Мазеп – Колядинських (Колединських). Дід Мазепи – полковник Михайло (за іншими даними – Федір) – страчений 1596 р. у Варшаві разом з *С.Наливайком*. Батько – Адам-Степан – учасник повстання 1637–1638 рр. і Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.; 1654 р. був білоцерківським городовим отаманом, а за гетьманату І.Виговського – білоцерківським полковником, брав участь у посольстві до Варшави для ратифікації *Радянського*

договору, після поразки Виговського втік із сім'єю на контрольовану Річчю Посполитою територію Правобережної України, дістав титул чернігівського підчасного (1662–1665). Мати Мазепи – Марина (уроджена Мокієвська) (1617–1707) – по смерті чоловіка постриглася в черниці під іменем Марії, згодом прийняла схиму під іменем Магдалини, Тривалий час до самої смерті була ігуменею жіночого Свято-Вознесенського монастиря при Києво-Печерській лаврі, а також жіночого Фролівського монастиря на Подолі у Києві, де й похована. Певний час вона була також ігуменею Свято-Успенського жіночого монастиря у Глухові. В роду Мазеп було чимало священників, ченців та черниць, зокрема тітка й племінниця Мазепи. Він ріс глибоко віруючою православною людиною і не випадково потім мав дружні стосунки навіть з святим Православної Церкви (*Димитрієм Ростовським*). Мав також рідну сестру Олександру, котра тричі брала шлюб (з І.Обидовським, Витуславським, Я.Войнаровським). Її сини від шлюбів з Обидовським та Войнаровським вірно служили Мазепі, так само як і його дядько по матері – київський полковник К.Мокієвський.

Мазепа навчався у Києво-Могилянській академії, де одним з його вчителів був видатний письменник, богослов та філософ *Й.Галатовський*.

Потім він вчився у Варшаві, Парижі, Падуї, набував досвіду у Німеччині та Голландії, добре вивчав польську, церковнослов'янську, латинську, французьку, італійську, татарську та деякі інші мови, грав на бандурі, складав вірші й пісні (деякі з них стали народними, як от: «Ой горе тій чайці...»), був прекрасним промовцем. По завершенні навчання став на службу королеві *Яну-Казимиру* покосовим слугою (1659–1663), оскільки Правобережна Гетьманщина була під протекторами Речі Посполитої. Однак під час походу Яна-Казимира на Лівобережну гетьманщину не пішов з ним, залишившись біля смертельно хворого батька. Пізніше Мазепа знову перебував на службі у короля, виконував різні дипломатичні доручення аж до відставки Яна-Казимира у 1668 р. Опісля перейшов до гетьмана Правобережної України *П.Дорошенка*, був ротмістром його надвірного війська. Під час посольства до Криму потрапив у степу в полон до запорожців *І.Сірка* (11.III.1674), який передав його лівобережному

гетьманові *І.Самойловичу*. Після періоду опали, коли Мазепа кілька років жив як простий козак, він піднявся до уряду генерального осавула (1682), брав участь у першому Кримському поході 1687 р. Після відсторонення від гетьманства Самойловича обраний гетьманом на козацькій раді на р. Коломак (25.08.1687), доклав значних зусиль до укріплення Посамар'я, зокрема будівництва Новобогородицької фортеці (в межах сучасного Дніпропетровська). У 1689 р. здійснив поїздку до Москви. У 1691–1693 рр. придушив виступ *Петрика (Іваненка)*. З метою зміцнення гетьманської влади прагнув посилити контроль над Запорозькою Січчю, що призвело до ряду конфліктів з низовцями. Як гетьман Мазепа відзначався блискучим адміністративним і господарським талантом, при ньому було засновано десятки сіл, розквітнув Батурин – гетьманська столиця, швидко розвивалися ремесло й торгівля. Він уславився як покровитель Української Православної Церкви, Києво-Могилянської академії, яку прозвали Мазепинською, літератури і мистецтва, збирач книг і рукописів. Власним коштом збудував чимало православних храмів, допомагав поетам (П.Армашенку, Ф.Прокоповичу, С.Яворському та ін.). Мазепі було присвячено ряд панегіриків, писаних церковнослов'янською, українською, польською, латинською, грецькою, французькою, арабською мовами.

Брав активну участь у Азово-Дніпровських походах 1695–1696 рр., Північній війні, в ході якої здійснив деякі походи на Правобережну та Західну Україну аж до Вісли, вглиб Білорусі, значно послабивши там владу Речі Посполитої. Став другим кавалером ордена св. Андрія Первозванного, у 1707 р. отримав титул князя «Священної Римської імперії». Через посилення колоніальної політики Російської імперії щодо України уклав таємний союз із шведським королем Карлом XII і у 1708 р. підняв повстання, яке підтримала Січ (кошовий отаман *К.Гордієнко*). Після поразки під Полтавою (27.VI.1709) емігрував до Молдови, що була під турецькою владою. Помер 21.IX.1709 у с. Варниця під Бендерами, похований у кафедральному соборі св. Юрія у м. Галац (нині – в Румунії). Поховання зруйноване.

Був одружений з Ганною Половець, дочкою відомого учасника Національно-визвольної війни *Семена Половця* (за першим шлюбом –

дружина білоцерківського полковника С.Фридрикевича), (померла у 1703 р.)

Бурхливе, сповнене надзвичайних подій – життя Мазепи надихало на творчість багатьох поетів та письменників (Д.Байрон, Б.Брехт, Ф.Булгарін, В.Гюго, Б.Лепкий, О.Пушкін, К.Рилєєв, С.Руданський, Ю.Словацький, Т.Шевченко, В.Сосюра та ін.), художників (Е.Делакруа, Ж.Жеріко), композиторів (Ф.Ліст, П.Чайковський та ін.), тільки в Італії його життя відображене в 20 операх // Див.: Універсали Мазепи 1687–1709.– К.; Львів, 2002; Листи Івана Мазепи. – К., 2002. – Т.1; *Борщак І. І.Мазепа. Життя і пориви гетьмана.*–К., 1991; *Борщак І. Мазепа, Орлик, Войнаровський.* – Львів, 1991; *Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини.*–К., 1998; *Мацьків Т. Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах, 1687 – 1709.*– Мюнхен, 1988; *Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба.* –Нью-Йорк; К; Львів; Париж; Торонто, 2001; *Павленко С. Міф про Мазепу.*–Чернігів, 1998; *Смолій В. Іван Мазепа // Володарі гетьманської булави.* – К., 1994.– С. 385–402; *Субтельний О. Мазепинці: український сепаратизм на поч. XVIII ст.* – К., 1994 та ін.

****Мстислав** (Степан Іванович Скрипник; 10.IV.1898, Полтава – 11.VI.1993, Грімсбі, Онтаріо, Канада) – Патріарх Київський і всієї України УАПЦ (1990–1993). Племінник С.Петлюри. Закінчив І класичну гімназію в Полтаві. Старшина у війську УНР 1918–21 рр. З 1923 р. працював в кооперативі в Заліщиках (Галичина), потім перебував на Волині. Закінчив у 1930 р. вищу школу політичних наук у Варшаві. Посол до Варшавського сейму у 1930–39 рр., входив до «Безпартійного блоку співпраці з урядом». Засновник і голова т-ва «Укр. Школа» в Рівному, голова Волинської національної ради (1941). 10.IV.1942 став священником, 14.V.1942 в київській Андріївській церкві відбулася його хіротонія на Єпископа Переяславського. Арештований гестапо (X. 1942 – IV. 1943). З XI.1947 р. – архієпископ Вінніпезький і всієї Канади. 27.VIII.1949 р. здійснив пересвяту митрополита Іоанна (Теодоровича). 1950 р. перейшов до УПЦ у США. Один з ініціаторів (1950) Собору поєднання УПЦ в США, став заступником митрополита Іоанна й головою консисторії. Головний організатор створення Осередку УПЦ в США у Бавнд-Бруку, де побу-

довано храм-пам'ятник в пам'ять полеглих за Україну й жертв голоду 1932–33 рр. (освячений 10.X.1965 р.), засновано цвинтар-пантеон, духовну семінарію, бібліотеку, музей, друкарню, Дім української культури. Керував виданням місячників «Укр. православне слово» укр. та англ. мовами та щорічних календарів. 13.IX.1969 р. після смерті митрополита Никанора (Абрамовича) обраний митрополитом УАПЦ в Європі. У жовтні 1971 р. після смерті митрополита Іоанна (Теодоровича) обраний митрополитом УПЦ в США. На соборі УАПЦ в Києві 5–6.VI.1990 обраний патріархом (інтронізація 16.XI.1990 р.). Після утворення УПЦ КП проголошений її Патріархом. Зберіг структуру УАПЦ, де теж лишався Патріархом.

1. Цит. за: Тризуб. Тижневик. – 1937. – Ч. 40–41. – 17 жовт. – С. 2.

2. Там само.

3. «Свобода». Часопис. – 1953. – Ч. 123. – 5 черв. – С. 6.

4. Терен В., Хорунжий Ю. Від селянського сина – до державника. // Микола Плав'юк: Україна – життя моє: У 3 т. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2002. – Т. 1 – С. 25–26.

5. Плав'юк Микола Васильович, нар. 5 червня 1927 р., в с. Русів Снятинського району Івано-Франківської області. Президент Української Народної Республіки в екзилі у 1989–1992 рр. Громадянство України М.Плав'юку надано Указом Президента України № 176. від 18 трав. 1993 р.

6. У зустрічі брали участь Голова Верховної Ради України Іван Плющ, члени Президії Верховної Ради України Д.Павличко, Л.Танюк, В.Яворівський, Б.Горинь, Л.Скорик та ін. Від уряду України були присутні Прем'єр-міністр В.Фокін, міністр закордонних справ А.Зленко, міністр оборони України генерал-полковник К.Морозов та інші міністри. Делегацію ДЦ УНР очолював президент УНР в екзилі М.Плав'юк. До складу делегації входили також Голова УНРРади М.Воскобійник, Г.Уряду в екзилі І.М.Самійленко, члени уряду В.Жила, С.Ворох, Ю.Іхтіаров, М.Грець, Г.Трибуналу Я.Рудницький, заступник голови Президії УНРРади М.Світуха, секретарі Президії УНРРади З.Городиський і Г.Синишин, члени Президії Л.Винар, П.Крамаренко, А.Семенюк, З.Туркало, Ю.Криволапа, представники

делегату УНР Австралії, Франції, Великобританії, Бразилії, а також інші особи. – *Авт.*

7. Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі: Статті, матеріали. – Філадельфія; Київ; Вашингтон, 1993. – С. 210.

8. Там само. – С. 213.

9. Цит. За: Тризуб. Тижневик. – 1937. – 17 жовт. – Ч. 40–41. – С. 7.

10. Історія української культури. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 3. – С. 338–339.

11. Літопис Самійла Величка. – К., 1991. – Т. 2. – С. 546.

12. Див.: Табачник Д., Бузало В., Дмитрієнко М. та ін. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. – К.: Либідь, 2004. – Кн. 1. – С. 180.

*Genadiy Boryak, Viktor Buzalo,
Mariya Dmytriyenko, Nina Kovtanyuk,
Volodymyr Repryntsev*

THE KLEYNOD OF HETMAN IVAN MAZEPA

Noted Ukrainian scientists for the first time in domestic historiography investigated a unique monument of history and culture – the kleynod of hetman Ivan Mazepa. It is bound up with a range of momentous events of our history. The Kleynod is referred to the prominent regalia of national heritage of the Hetmanate times.